

სერგი ჯიქია

ეპისოდები ოდიშის პოლიტიკური ისტორიიდან*

ქვემოთ ქვეყნდება თარგმანი და თურქული ტექსტი ოსმალთა სახელმწიფოს დიდევზირის მეჭმედ ქოფრულუს (1656—1661) მიერ დადიანებისათვის გამოგზავნილი წერილისა, რომელსაც გარკვეული მნიშვნელობა აქვს საქართველო-ოსმალეთის პოლიტიკურ ურთიერთობათა საყურადღებო დეტალების გასაშუქებლად.

«დადიანთა ტომის თავადებისადმი დიდევზირის მიერ გაგზავნილი მაღალღირსეული წერილის პირია.

„ამას წინათ დადიანის [თანამდებობის პირი] რომ გარდაიცვალა და, ძველი ჩვეულებისდა მიხედვით, [ახალი] დადიანი რომ უავგუსტოესი ფაშისაჲს მაღალღირსეული სიგლით უნდა დანიშნულიყო, ერთი დადიანი გურიელის მფარველობით როსტომ ფაშის მიერ იქნა დანიშნული, ხოლო მეორე დადიანი— აჩიკბაშის მიერ. რადგანაც უავგუსტოესი ფაშისაჲს ყურამდე მოაღწია ცნობამ იმის შესახებ, რომ თქვენ შორის დიდი შფოთი ჩამოვარდა და ბარე ორჯერ ბრძოლა და ომიც მოხდა, ახლა [ფაშისაჲს] კეთილშობილური სურვილი და მისი მაღალღირსეული ბრძანება ამგვარად გამოვლინდა, რომ არც როსტომ ფაშის სიტყვა უნდა გავიდეს და არც აჩიკბაშის [მეფისა]. დადიანის თანამდებობაზე უნდა დაინიშნოს ერთი კაცი და ერთი კიდევ გურიელ მეფედ. [ყველაფერი] ეს უნდა მოხდეს მაგ ქვეყნის წარჩინებულთა შეთანხმებით და უნდა დაინიშნოს ის, ვისი დანიშვნაც უფრო გონივრულად იქნება მიჩნეული. თუ ამ საქმეში თქვენგან ოდნავ ყოყმანსა და ურჩობას ექნება ადგილი, მთელი საქართველოცხენის ფეხქვეშ გაითელდება და, მაღალი ალღისაჲს შემწეობით, [ყველა] შვიდწელს გადაცილებული ხმლით იქნება აყუწული. ამ საქმისათვის [თვალყურის მიღვენება] უკვე დაევალა მაგ საზღვრებზე განლაგებულ ისლამის ჯარს. მაგრამ ჩვენ გვინდა, რომ ჩვენი დიდებული და ზეაღმატებული ფაშისაჲს მოხარაჯე ქვეშევრდომები და მონა-მორჩილები, რომლებიც წყალობისათვის მის კარს მომართავენ, კეთილდღეობაში იყვნენ და არ განადგურდნენ. ამიტომ თქვენთან რჩევა-დარიგებისათვის ამ წერილთან ერთად იგზავნება ნდობით აღჭურვილი ჩვენი ალა, რჩეულთა და კეთილშობილთა თავკაცი აჰმედ ალა—იმატოს მისმა დიდებამ. როდესაც ის თქვენთან ჩამოვა, თუ თქვენ ჩვენი დიდებული და მწყალობელი ფაშისაჲს მართალი მოწევი ხართ და თუ თქვენთვის საჭიროა

* წაკითხულია მოხსენებად თბილისის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა კათედრის სკანდინავიის განყოფილებაში 1942 წლის 17 დეკემბერს, ოქმი № 3.

თქვენი ქონება და სიცოცხლე. ბავშვები და ოჯახი, უნდა გამოცხადდეთ ზემო-
აღნიშნულ პირთან და მთელი სულითა და გულით უნდა დამორჩილდეთ
ფედიშაშის ფირმანს. თუ ამ საქმეში თქვენ ოდნავ უყოყმანსა და მეტყურობას
დაიწყებთ, მაშინ მოემზადეთ თქვენი დღისათვის. თქვენ იცით, თუ რაოდენ
კრძელია ოსმალთა ხონთქრის ხმალი და რა მონღომებით ილწვის იგი [ხონთქა-
რი] შეასრულოს ის საქმე, რომელიც მან განიზრახა. რამდენჯერ გამოგიცდიათ
თქვენ ეს. ამის შემდეგ უკვე ცოდვა თქვენს კისერზე იყოს. ამას წინათ ჩამო-
სული თქვენი ელჩები გამოემგზავრნენ აწ არზრუმის ციხისათვის, მაღალი ძლი-
ერების ვეზირის, დიდებულ და ბედნიერ ჩვენს შვილთან, მისი აღმატებულება
აჰმედ ფაშასთან ერთად. თქვენგან პასუხს დაელოდებიან. ახლა, გაუფრთხილ-
დით თქვენს სიცოცხლეს, თქვენს ხალხს, ცოლ-შვილს, ჩვენი ფედიშაშის პატი-
ოსანი ფირმანი სულითა და გულით მიიღეთ და შფოთი თქვენ შორის მოსკეთ.
ჩვენს რჩევა-დარიგებას თუ არ მიიღებთ, მაღალი ალლშაშის შემწყობით, დაინა-
ხავთ, თუ რა არის ფედიშაშის გამანადგურებელი ძალა. თქვენ იცით“».

دادیان طائفه سی طوائرنه صدر اعظم طرفندن یازیلان مکتوب سامینک صورتیدر

مقدما دادیان اولان مرد اولدقده طرف همایون پادشاهیدن معتاد قدیم اوزره
بجرات عالیشان ایله دادیان نصب اولنمق لازم ایکن کوریل التناسیله رستم پاشا
طرفندن بر دادیان و اچق باشی طرفندن بر دادیان نصب اولنوب اراکزده کلی
اختلال و بر ایکی دفعه جنک و جدال اولدیغی سمع همایون پادشاهی به اصل
اولمغه حالیا مراد شریفلری و فرمان عالیشانلری بو وجهه صادر اولمشدر که نه
رستم پاشانک و نه اچق باشک سوزی اولمیوب جمله اول ولایت اعیاننک اتفاقیله
معقول کوریلان بر آدم دادیان و بردخی کوریل ملکي نصب اولنوب بو خصوصه
ذره قدر طرفنکردن تردد و مخالفت اولنورسه جمله کرجستان آت اباغی التنده
چکنه دیلوب یدی یاشندن یوقاروسی بلطف الله تعالی قلیجدن کچوريله و اول سرحد
لرده اولان عسکر اسلام قوللربی بو مصلحته مامور بیورمشلردر انجق بز شوکتلو
و عظمتلو پادشاهمک خراجکندار رعایاسی و قبولرینه مراجعت ایدن قوللری رفاهیت
اوزره اولوب پایمال اولمدقلرین استدوکنمز اجلدن جمله کتره نصیحت ایچون اشبو
مکتوبمزله معتمد اغالرمزدن قدوة الاماجد و الاعیان احمد اغا زید مجده کوندر
لمشدر وصولنده کرکدر که اگر کرامتو و شوکتلو پادشاهمک طوغری قوللری
اولوب مالکز و جانکز و اولاد و عیالکز سزه لازم ایسه مومی الیهک یاننه کلوب
فرمان پادشاهی به جان و باش ایله اطاعت ایله سز اگر ذره قدر تردد و تملل ایدرسکز
وفتکزده حاضر اوله سز آل عثمان پادشاهنک قلیجی نقدر اوزوند و مراد ایلدیکی
مصلحته نوجه همت ایدر بیورسز و نیجه دفعه کورمشزدر غیری وبالکز بوینو کتره
مقدما کلان انچیلرکز حالا ارضروم محافظی اولان وزیر جلیل الاقدار عزتلو و
سعادتلو اوغلمز احمد پاشا حضرتلریله یوللانوب طرفنکردن جوابه منتظردر ایمدی کندو
جانکزی و اهل و اولاد و عیالکزی صاقنوب پادشاهمک فرمان شریفنی جان و باش
ایله قبول اراکزدن اختلال دفع ایله سز نصیحتمزی قبول ایتمسکز بعنایه
الله تعالی قوت قاهره پادشاهی نه ایدوکنین کورورسز سز بیورسز

„ნატიფი დიპლომატიური თავაზიანობით“ („თქვენ იცით, თუ რაოდენ ზრძელია ოსმალთა ხოსთქრის ხმალი“, „მთელი საქართველო ცხენის ფეხქვეშ გაითელება“; „ხმლით იქნება აკუწული...“ და სხვ.) ნაწერი და დადიანებისადმი გამოგზავნილი ეს დოკუმენტი გამოაცემულია ოფიციალურ მიმოწერათა კრებულში — *مجموعه منشآت سلطین* (მეჯმუნა-ი მუნშნათ-ი სელნატინ)¹, რომელიც წედგენილია XVI ს-ის ოსმალეთის სახელმწიფო მოღვაწის აჰმედ ფერნდუნ-ბეგის — *احمد فریدون بك* მიერ (გარდაიცვალა 1583 წ.). სულთან სელიმ მეორის დროს (1566—1574) აჰმედ ფერნდუნს სხეადასხვა მნიშვნელოვანი სახელმწიფო თანამდებობა ეკავა. 1570 წელს იგი დანიშნულ იქნა რეის-ულ-ქუთთაშის, ან რაც იგივეა, რეის ეფენდის („მდივანთ-უხუცესი“, სახელმწიფო მდივანი) თანამდებობაზე. სახელმწიფო მდივნად ყოფნის დროს ფერნდუნ-ბეგს ხელი მიუწვდებოდა სახელმწიფო არქივში დაცული ოფიციალური მიმოწერის მთელ მასალაზე და, ალბათ, ამ დროიდან შეუდგა დოკუმენტების შეგროვებას (დოკუმენტებიდან პირის გადაღების საშუალებით) და შეადგინა საბუთების კრებული, რომელიც შეიცავს სულთნებისა და სხვა მაღალ თანამდებობათა პირების მიმოწერას უმთავრესად მაინც უცხო სახელმწიფოების ხელმძღვანელებთან ოსმალთა სახელმწიფოს ჩამოყალიბებიდან (1299 წ.) ვიდრე სულთან მურად III-ის ტახტზე ასვლამდე (1574 წ.). ფერნდუნ-ბეგის ეს დიდი მნიშვნელობის მქონე საბუთების შემცველი კრებული გამოცემულ იქნა სტამბოლში ორ ტომად და ორჯერ: 1848-1849 და 1858 წლებში. „მუნშნათ-ი სელნატინ“-ში შეტანილია მისი შემდგენლის გარდაცვალების შემდეგდროინდელი საბუთებიც (მათ შორის აქ წარმოდგენილი საბუთიც). ირკვევა, რომ ფერნდუნ-ბეგის გარდაცვალების შემდეგ მის „კრებულს“ ავსებდნენ სხვები გვიანდელი წარმოშობის დოკუმენტებით? აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თურქმა ძეცნიერმა მუქრიმინ ხალნლმა ფერნდუნ-ბეგის კრებულში ბევრი ნატყუარი საბუთი გამოავლნა. პროფ. ფრ. ბაბინგერი ემყარება მ. ხალნლის დაკვირვებებს და ამბობს, რომ ამ თვალსაზრისით საჭიროა დიდი სიფრთხილით მოვეკიდოთ „კრებულში“ გამოცემულ ზოგიერთ საბუთს². ვფიქრობთ, რომ აქ მოწოდებული საბუთი დადიანების ქვეყანაში არეულობისა და შფოთვის შესახებ არ არის ნაყალბევი და, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სინამდვილეს შეიცავს. საბუთში საინტერესო ცნობებია იმ დროის სამეგრელოში დატრიალებული პოლიტიკური ამბების შესახებ. ეს ცნობები ავსებენ ქართული წყაროების მონაცემებს ამ საკითხზე და ადასტურებენ ოსმალთა ურთიერთობის პოლიტიკურ ფორმას დასავლეთ საქართველოსთან. (შდრ.: დიდგეზირის სიგელში ნათქვამი:

¹ ტომი II, გვ. 314-315.

² აჰმედ ფერნდუნ-ბეგზე უფრო დაწვრილებით იხ.: Ch. Rieu, Catalogue of the turkish manuscripts in the British Musoum. ლონდონი, 1888, გვ. 80-83; Fr. Babinger, GOW, 106; J. H. Mordtmann, EI, II, გვ. 100; А. Крымскии, История Турции и её литературы, ტ. I, მოსკოვი, 1916, გვ. 249; აგრეთვე ჩვენი: ხოსთქრის მიერ დიდი მოურავისადმი გაცემული სიგელი. „ენიშკი“ს მოამბე, XIII, თბ., 1942, გვ. 233-234. დოც. ვ. ჩოჩიევი გამოსაცემად ამზადებს საქართველოს შესახებ დოკუმენტთა რიგს, რომელიც ფერნდუნ ბეგის ამ კრებულშია მოთავსებული.

³ Fr. Babinger, GOW, გვ. 106.

„დადიანი... უაგვუსტოესი ფადიშაჰის მაღალღირსეული სიგლით უნდა დანი-
ს(წულიყო“) და სხვ.

ფერდუნ-ბეგის „კრებულში“ გამოქვეყნებული „მაღალღირსეული წერი-
ლის“ ეს პირი უთარიღოა. ვფიქრობთ, რომ ამ დოკუმენტის დედანზე თარიღი
უსათუოდ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ გამომცემელს თარიღები ჩვეულებრივად
არ მოაქვს¹. მაგრამ ამ საბუთის დათარიღება ძნელი არ არის მასშივე მოტანი-
ლი რეალიების მიხედვით. ეს საბუთი უთუოდ გამოძახილია XVIII ს-ში სამეგ-
რელოში მომხდარი ამბებისა, რომელიც „ქართლის ცხოვრებაში“ ასეა გადმო-
ცემული: „და ამა ჟამსა შინა მომკუდარიყო დადიანი ლევან. ხო-
ლო შემოიყარა ალექსანდრე, მკერობელმან იმერეთისამან.
ჯარი, ჩავიდა ოდიშსა. და ვერა წინააღუდგენ, და დაიპყრა ოდიში და
მრავალი ბოროტი მოაწივა ოდიშსა და იძია შური პირველი. რომელი ყო და-
დიანმან მათ ზედა... აიკლო საქონელი დადიანისა და საუნჯენი მისნი ყოველ-
ნივე თვთ დაიპყრა და ტყუედ ყო მრავალი ოდიშარნი... და დასუა
მუნ დადიანად ვამიყ. ძმისწული ლევან დადიანისა...“. ვახუშტი ამ
ამბავს ასე გადმოგვცემს: „მოკუდა ლევან დადიანი... მეფემან
ალექსანდრემ შემოიკრიბა სრულად სპანი იმერთანი და წარვიდა ოდიშს
შურის-გებად. ამას ვერ წინააღუდგა ლიპარიტ დადიანი, შევიდა ალექ-
სანდრე ოდიშს, მოსწყვიტნა, მოსტყვევნა, მოაოხრნა... გამოუხვნა მათვე ძენი
ნებეჯად და დასვა ოდიშს დადიანად ვამიყ². „...კულად იყვნენ
დადიანის ძმისწულები მამუკა და ლიპარიტ: ესენი არა უღებდენ თავსა
დადიანსა და არცა მორჩილებდენ. რამეთუ არა თავს იღვეს დადიანობა მისი,
წარვიდენ და შეეხუეწენ ათაბაგს როსტომ ფაშასა და კულად
როსტომ მეფესაცა დაუწყეს ლაპარაკი და შემწედ იკმით...“ „ხოლო როსტომ
მეფემან გაატანა ავალიშვილი და ციციშვილები და სხუანი ჯარნი მრავალნი
და როსტომ ფაშამანც გაატანა საათაბაგოს ჯარი. წა-
რმოვიდნენ და ჩავიდნენ გურჯიას, და წაპყვა გურიელი ქაიხო-
სრო თანა: ჯარითა და მივიდნენ ოდიშსა და შემოეყარნეს
ოდიშარნიცა“.

„და ვითარცა სცნა საქმე ესე იმერეთის მპყრობელმან ალექსანდრე, შემო-
იყარა სპანი თვსნი, წარვიდა და განვიდა ცხენისწყალსა. ხოლო მიქელაძე და
პილაძე უწინაც ლევანს დადიანს ახლდნენ და წარვიდნენ და მივიდნენ მამუკა-
სა და ლიპარიტისა თანა. და მოვიდნენ ივინიცა, და შეიყარნენ ბანძას და შეი-
ბნენ მუნ და იქმნა ომი ძლიერი. და გაემარჯუა მპყრობელსა იმერეთისასა
ილექსანდრეს და დაჯოცნა მრავალი ოდიშარნი თავადნი. და მაშინ
დანიჩინეს ქართლის თავადები და აზნაურები და მესხნი და ყოველთავე
დაქაქანევიანა თავებო. და. რომელნიც იყვნენ ოდიშარნი განდგომილნი, ყოვე-
ლივე დაიმორჩილა და შემოიარიგა. და კულად მტკიცედ დაიპყრა ოდიში და
დასუა მუნვე ვამიყ დადიანად“³.

¹ ასევეა „ხონთქრის მიერ დიდი მოურავისადმი გაკემულ სიგელში“. რომელიც ამავე
„მუნწათიდანა“ ამოღებული. იხ. „ენიმი“-ს მოამბე, XIII, 234.

² ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი... ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1957,
გვ. 431 (ხაზი ჩვენი).

³ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება (მომყავს „ქ. ცხოვრებით“, II, გვ. 431, სქოლიო).

⁴ ქართლის ცხოვრება, II, 432.

⁵ იქვე.

ამრიგად, სიგელში გარდაცვილიად მოხსენიებული დადიანი—ლევან დადიანი, რომელიც 1657 წ. გარდაიცვალა⁹ („...მომყუდარიყო დადიანი ლევან“) დიდვეზირის სიგელში ნათქვამია, რომ (ლევან) დადიანის გარდაცვალების შემდეგ „ერთი დადიანი გურიელის მფარველობით როსტომ ფაშის მიერ იქნა დანიშნული, ხოლო მეორე დადიანი—აჩიკ ბაშის მიერ“. აჩიკბაშის, ე. ი. იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ („ალექსანდრემ, მპყრობელმან იმერეთისამან“) გაილაშქრა სამეგრელოზე, დაიპყრო იგი და დადიანად დასვა თავისი მომხრე, ლევანის ძმისწული ვამეყი. მეორე მხრივ, „კუალად იყვნენ დადიანის ძმისწულები მამუკა და ლიპარიტ“, რომელნიც არ ემორჩილებოდნენ ვამეყს. ლიპარიტს კი მფარველობდნენ გურიელი ქაიხოსრო ახალციხელი ფაშა როსტომ ფაშა და ქართლის მეფე როსტომი (დიდვეზირის სიგელში ლიპარიტის ქომავებად გურიელი და როსტომ ფაშა ნახსენები, მაგრამ როსტომ ქართლის მეფე არა). როსტომ (رتس) ფაშა გამაჰმადიანებული ქართველი ათაბაგთაგანია¹⁰. შემდეგ მოკავშირეებმა (გურიელმა, როსტომ ფაშამ და როსტომ მეფემ) „გაილაშქრეს ალექსანდრეს (იმერეთის მეფის) წინააღმდეგ. ბრძოლა მოხდა 1658 წელს სოფელ ბანძაში, სადაც გაიმარჯვა ალექსანდრე მეფემ“¹¹ („და იქნა ბრძოლაუა ბანძას სასტიკი, ქს. ჩქნჴ“,—უახუშტი). ამრიგად, ქართული წყაროებიც სავსებით ადასტურებენ დიდვეზირის სიგელის მონაცემს იმის შესახებ, რომ „თქვენს (დადიანებს) შორის დიდი შფოთი ჩამოვარდა და ბარე ორჯერ ბრძოლა და ომი მოხდა“—ო.

⁹ ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია. თბ., 1941, გვ. 109.

¹⁰ როსტომ ფაშაზე ساجل عثمانی-ში ასეთი ცნობებია მოცემული: „ყარსის მმართველის საფარ ფაშის შვილი ან ძმისწულია. მან მიადწია ახალციხის ბეგლარბეგობის თანამდებობას, რომელზედაც სულთან სულეიმანის [1520-1566] დროიდან სულ მისი წინაპრები ინიშნებოდნენ. 1058 წ. [=1648 წ.] მან მონაწილეობა მიიღო გურჯი ნაბზის ომში, კარგა ხანს იყო ამ (ბეგლარბეგის) თანამდებობაზე და უშვილოდ გარდაიცვალა 1073 წ. [=1662-1663 წ.] ساجل عثمانی. II, გვ. 378. „ქართლის ცხოვრებაში“ (II, 427) როსტომ ფაშა უსუფ (ფუსუფი) ფაშის ძედ იხსენიება. იქ მოხსენიებული გურჯი ნაბზის „ომის“ შესახებ იხ. А. Д. Навичев, История Турции, I, ლენინგრადი, 1963, გვ. 180 (ამ შრომას ჩემი ყურადღება მიიქცია დოც. მ. სვანიძემ).

¹¹ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 109.